Częstochowa, 12.12.2019

dr hab. Joanna Ławnikowska-Koper
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
Instytut Literaturoznawstwa

Recenzja pracy doktorskiej pani magister Agnieszki Klimas
Der deutsch-jüdische Schriftsteller Arnold Zweig.
Publizistische Zeitaussagen und Experimente mit der Novellenform
napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Andrei Rudolph
i promotora pomocniczego dr Jarosława Bogackiego,
przedłożonej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Opolskiego,
Opole 2019

Niedawno, bowiem w 2018r., w pięćdziesiątą rocznicę śmierci Arnolda Zweiga, Instytut Filologii Germańskiej UŚ przypomniał o jego życiu i dziele zapraszając międzynarodową społeczność badaczy do udziału w poświęconej pisarzowi konferencji naukowej[1]. Kolejnym ważnym głosem polskiej germanistyki w badaniach nad twórczością urodzonego w Głogowie autora jest przedłożona do recenzji praca doktorska pani Agnieszki Klimas.

Postać Arnolda Zweiga, mimo jej doniosłości dla literatury i kultury niemieckiego obszaru językowego, jest dziś w dużej mierze zapomniana, a wielu germanistów umiejscawia Zweiga przede wszystkim wśród twórców NRD, wymieniając go tuż obok Anny Seghers i Bertolta Brechta, którzy po II wojnie światowej także powrócili z emigracji do Wschodnich Niemiec zwabieni mirażem spełnienia młodzieńczych ideałów demokracji i sprawiedliwości społecznej. Jednak właściwym umiejscowieniem pisarza w historii literatury niemieckiego kręgu kulturowego jest pierwsza połowa XX wieku, tj.

[1] Arnold Zweig (1887-1968). Schriftsteller, Zeitkritiker, Humanist. Katowice 29-30 listopada 2018. Instytut Filologii Germańskiej UŚ i Biblioteka Śląska w Katowicach.

okres jego twórczości przedwojennej w Republice Weimarskiej i na emigracji ze wskazaniem na pierwsze tomy cyklu powieściowego „Wielka wojna białych ludzi" (1927-1954), z jego centralnymi utworami *Der Streit um den Sergeanten Grischa/ Spór o sierżanta Griszę* (1927) i *Die Erziehung vor Verdun/ Wychowanie pod Verdun* (1935). Zawierają one wielki ładunek ideowy świadcząc o humanizmie, pacyfizmie i jednoznacznie socjalistycznych sympatiach autora. Jego poglądy i postawa w czasach naznaczonych przez Pierwszą Wojnę Światową nie była odosobniona. Wojna, która dla całego pokolenia ludności cywilnej, a w sposób wyjątkowy dla twórców i intelektualistów stanowiła doświadczenie graniczne, szczególnie doświadczyła żydowską ludność Niemiec, której pisarz jest przedstawicielem. Kwestia tożsamości Arnolda Zweiga - „niemiecki[ego] idealist[y], żydowski[ego] tradycjonalist[y]"[2] – była już podejmowana przez biografów i badaczy, zwłaszcza w świetle jego emigracji i życia w Palestynie 1933-1948, natomiast analiza samopostrzegania pisarza nie była dotąd przedmiotem odrębnych studiów i analiz, zwłaszcza w świetle jego twórczości nowelistycznej i eseistycznej. Tę właśnie lukę w badaniach zapełnia przedłożona do oceny rozprawa doktorska pani magister Agnieszki Klimas napisana w języku niemieckim. Jej tytuł zapowiada rozważania na temat publicystycznego świadectwa czasów i eksperymentów z formą noweli z perspektywy żydowsko-niemieckiego pochodzenia pisarza. W swej istocie realizuje i jednocześnie wykracza poza treści zapowiadane w tytule. Jest bowiem wnikliwym studium nad zawartą w przywołanych gatunkach literackich - eseju i noweli - autorefleksją pisarza dotyczącą jego przynależności do narodu żydowskiego i społeczeństwa niemieckiego. Jednocześnie praca analizuje zawartą w tekstach badanego korpusu szeroką refleksję na temat szczególnego położenia Żydów niemieckich w społeczeństwie schyłku epoki wilhelmińskiej i Republiki Weimarskiej – w obliczu pięćsetletniej tradycji ich emancypacji.

Dla realizacji tych założeń badaczka przyjęła wielopoziomową strukturę pracy, mieszczącą się zarówno w linearnym modelu wynikowym, jak i realizującą model spiralny nawiązujący do koła hermeneutycznego. Stąd obszerne i wieloaspektowe przedstawienie stanu badań (rozdział 1), rozważania nad podwójną optyką w nowelach Zweiga okresu śląskiego i czasów wojny (rozdział 2), próba przedstawienia pisarza jako pruskiego Żyda w świetle jego eseistyki (rozdział 3), ukazanie dystansu Zweiga do

[2] Christian Linder: *Vor 50 Jahren ist Arnold Zweig gestorben*, Deutschlandfunk Kultur, 26.11.2018.

propagandy wojennej i radykalizacja antywojennej postawy pisarza (rozdział 4) i w końcu analiza językowego obrazu Żyda oraz kwestii związanej z przynależnością do narodu żydowskiego z zastosowaniem modelu DIMEAN, wykorzystywanego w badaniach nad językowym obrazem świata. Struktura ta nie pozostawia wątpliwości, że w centrum uwagi badaczki pozostają kwestie tożsamościowe i że aspekt etyczny jest równoważny z sugerowanym w tytule aspektem estetycznym twórczości Zweiga.

W stosunkowo krótkim wprowadzeniu (s.7-9) autorka wyjaśnia strukturę pracy i jej założenia, jasno i jednoznacznie określa przy tym przyjętą metodę i pole badawcze. Obok podejścia hermeneutycznego, pozwalającego na interpretację interseksualności tekstów Arnolda Zweiga (głównie w zakresie polemiki z Ryszardem Wagnerem i Fryderykiem Nietzsche) badaczka powołuje się na koncepcję kapitałów – kapitału ekonomicznego, kulturowego i społecznego - Pierre'a Bourdieu. To właśnie teoria francuskiego socjologa dostarcza instrumentarium pozwalającego na rzetelne i produktywne opisanie procesu asymilacji i akulturacji żydowskiej w jego dynamice i złożoności. Eksplikacja tego zjawiska konieczna jest bowiem do zrozumienia samopostrzegania Arnolda Zweiga i jego niegodzenia się na powszechne w jego czasach przejawy antysemityzmu.

W pierwszym rozdziale pracy (s. 11-104) „Bio-bibliographische und werkanalitische Untersuchungen. Ein Forschungsbericht" autorka pracy ze znawstwem i krytycznym oglądem rozwoju sytuacji-politycznej w Europie Zachodniej, krajach byłego Bloku Wschodniego i już w zmienionym krajobrazie politycznym po roku 1989 przedstawia i rzetelnie omawia proces recepcji twórczości Arnolda Zweiga. Dostrzega i komentuje milczenie germanistyki RFN po II wojnie, eksponuje zasługi badaczy NRD dla oceny wartości pisarstwa Zweiga trafnie oddzielając rzetelne studia od propagandowych laurek dla zasłużonego „pisarza państwowego". Wykazuje się bardzo dobrą znajomością kontekstu i wiedzą historyczną, co pozwala na wyeksponowanie różnic i zmian postaw badaczy i krytyków po przełomie demokratycznym w Europie. Dużą erudycję autorki potwierdza jej omówienie pracy węgierskiej badaczki Gabrielli Rácz „Kunstvolle Maskarade" dotyczącą modernizmu i epigonizmu w utworze Zweiga *Die Novellen um Claudia*. Szczegółowo i konstruktywnie omawia także zasługi polskiej germanistyki dla przywrócenia pamięci o autorze – wskazuje jasno na polską perspektywę dotyczącą śląskiego rodowodu pisarza, wyróżnia aktywność badawczą i wydawniczą ośrodków w

Katowicach (zbiór pism Zweiga znajduje się w Bibliotece Śląskiej) i w Opolu. Co szczególnie istotne badaczka dostrzega możliwości wynikające z tej koincydencji dla dydaktyki akademickiej. Podsumowując stan badań stwierdza brak omówień, które swe wnioski opierałyby o analizę lingwistyczną tekstów Zweiga. Wobec powyższego sama zapowiada podjęcie językowej analizy obrazu Żyda w oparciu o korpus 48 esejów, co służyć ma uzupełnieniu i weryfikacji przedstawionej we wcześniejszych rozdziałach argumentacji.

Po omówieniu stanu badań (1.1., s. 11-36) autorka rozprawy przedstawia i dokumentuje przyjętą metodę (1.2, s. 37-98) jako pierwszą umieszczając w polu badawczym nowelistykę (1.2.1, s. 37-59). Słusznie przyjmuje założenie, że nowela w XIX wieku jest dokumentem historiograficznym, odzwierciedlającym zjawiska w polu społecznym (s. 55) nie tracąc tej wartości w wieku XX, czego dowodzi twórczość Tomasza i Henryka Mannów, Artura Schnitzlera. Alfreda Döblina i właśnie Arnolda Zweiga. (por. s. 59). Zrozumiałe jest, że autorka przedstawiła historię nowelistyki niemieckiej z zamysłem umocowania nowelistyki Zweiga w procesie historyczno-literackim, by móc wyeksponować jego świadomość gatunkową – z jednej strony wierność tradycji, z drugiej zaś innowacyjność. Jej wywód jest jednak momentami zbyt szczegółowy, a charakterystyki wybranych autorów (Ludwick Tick, Theodor Strom) zbyt obszerne, tak jak mało zasadne wydaje się przywołanie historii gatunku od zarania.

W podrozdziale (1.2.2, s. 60-85)) przedstawiając historyczny rozwój eseistyki autorka w polemicznym tonie szkicuje dzieje gatunku (poczynając od Montaigne'a); omawia literackie i pozaliterackie funkcje eseju przypominając, że jako główne medium oświecenia pozwalał on na samoobserwację piszącego podmiotu i jednoczesny ogląd Innego. Te artykułowane w eseistyce intencje indywidualne i kolektywne cechują eseistykę niemiecką do dziś, autorka podkreśla jednak, że jej specyfika zasadza się przede wszystkim na połączeniu artyzmu i potoczności. Kreśląc drogę gatunku w niemieckim kręgu kulturowym od Fryderyka Schlegla po Theodora Adorno i Maxa Bense autorka pracy skupia uwagę na Fryderyku Nietzsche, którego eseje stanowiły dla Arnolda Zweiga wzór uwolnienia formy od obowiązku komunikatu. Innym autorytetem pisarza był Henryk Mann (por. s. 85). Stąd wyrasta przeświadczenie Zweiga o konieczności bezkompromisowego zwalczania narodowego socjalizmu w Niemczech i edukowania czytelników. Należy podkreślić, że w tym podrozdziale autorka prowadzi wywód

autonomicznie nie tracąc z oczu głównego tematu pracy, mamy więc do czynienie z dojrzałym oglądem krytycznym, a nie tylko ze sprawozdaniem.

Podrozdział 1.2.3 (s. 86-97) w zwięzły i nie budzący zastrzeżeń sposób wskazuje obraną metodę badawczą i kluczową terminologię. Koncepcja kapitałów Pierre'a Bourdieu wydaje się być skutecznym instrumentem dla opisu wejścia społeczności żydowskiej do sfery socjoekonomicznej, kulturalnej i politycznej (por. s. 95). Opisowi koncepcji towarzyszy teza dotycząca dokumentarnej roli twórczość Arnolda Zweiga. Badaczka dowodzi w niej, że mieszczańskość (Verbürgerlichung) Żydów w Niemczech to wynik inkorporacji przez nich kapitałów ekonomicznego i kulturowego (por. s. 98) Jednocześnie autorka stwierdza, że Zweig podziela niemieckie rozumienie kultury. W tym miejscu proponuję odniesienie, nawet poprzez obszerniejszy przypis, do dyskusji na temat cywilizacji, toczącej się w opisywanym okresie w Niemczech, n.p. wokół pracy Oswalda Spenglera *Zmierz Zachodu* (1918), którą Zweig mógł znać.

Rozdział drugi (s. 105-170) mierzy się z podwójną optyką w nowelistyce Zweiga okresu śląskiego i wojennego. To konfrontacja doświadczenia czasu i oglądu świata z perspektywy Żydów z Zachodu i Żydów ze Wschodu. W programowej analizie utworu *Das Werk und der Beobachter* (1909) autorka udowadnia świadomość formalną pisarza, a w kolejnych analizach siedmiu nowel z lat 1909-1943 ponad wszelką wątpliwość przedstawia wewnętrzną spójność tekstów, które oddają stosunek autora do żydowskiej tradycji i żydowskiego losu. Badaczka pokazuje za pomocą koncepcji Bourdieu jak ludność żydowska stała się integralną częścią mieszczaństwa niemieckiego. (por. s.122). Argumentów na poparcie tego dowodu dostarcza także przytaczana lektura Simone Lässig *Jüdische Wege ins Bürgertum* (2004) und *Bildung als kulturelles Kapital* (2005). W swych nowelach Arnold Zweig przywraca osobie Żyda godność, używając – przeciw dyfamii ze strony Ryszarda Wagnera i jego zwolenników –określenia „Kulturbürger Europas" podkreślając twórczą produktywność i sprawczość żydowskich obywateli Niemiec; walczy też ze stereotypowym przedstawianiem fizjonomii żydowskiej w literaturze.

Dużą wartość badawczą należy przypisać tej części rozdziału, w której autorka skupia się na obrazie Górnego Śląska pierwszej połowie XX wieku, rozumianego jako tygiel kulturowy, w którym Żydzi uważający się za przedstawicieli niemieckiego mieszczaństwa pełnili rolę pośredników w życiu kulturalnym i byli akceptowani przez ogół społeczności ze względu na status ekonomiczny. To element biograficzny, który w mojej opinii powinien wybrzmieć jeszcze dobitniej, jeśli już autorka zdecydowała się na

posługiwanie się w pracy w wielu miejscach określeniami sugerującymi śląskość Zweiga i jego twórczości.

W przedstawionych analizach autorka nawiązuje do wizualizacji świata przedstawionego, zdominowanego prze czerń i czerwień, czy też przywołuje postać Artura Schönberga. Warto i w tym fragmencie pracy uzupełnić interpretację zamieszczając stosowne odniesienie do poetyki ekspresjonizmu i wskazując na związki pisarza z tym kierunkiem estetycznym. Autorka ukazuje Zweiga jako autora poszukującego, który przekracza ramy tradycji i odpowiada na pytania o sposoby wyrażania tożsamości artystycznej i historii w utworze, czego przykładem jest nowela *Symphonie Fantastique* (1943). Nie znajduję jednak w przedstawionym rozdziale syntetycznych wniosków z zapowiadanych w nominalnym tytule rozprawy eksperymentów z formą noweli. Niezależnie od tej uwagi autorka pracy wykazuje znakomita wiedzę historycznoliteracką, a jej komentarze są umocowane w aktualnej i zasadnie przywołanej literaturze przedmiotu.

W obszernym rozdziale trzecim (s. 171-265) pani Agnieszka Klimas analizuje wybrane eseje Zweiga – jako „eseisty niemiecko-żydowskigo" i „pruskiego Żyda". Poprzedzają ją dwa erudycyjne podrozdziały będące zamkniętymi szkicami; pierwszy dotyczy antysemickiego pisma Ryszarda Wagnera *Judentum in der Musik* (s. 171-180), z którym w swej eseistyce Zweig niestrudzenie polemizuje, kolejny omawia prosemickie wypowiedzi Fryderyka Nietzschego (s. 181-196), który był dla Zweiga autorytetem moralnym. Tutaj też przywołuje autorka pojęcie „rasy" i śledzi jego karierę od pierwszego użycia wobec ludzi przez F. Berniera w 1684r. po pseudonaukowe teorie zięcia Wagnera H.W. Chamberlaina. Tu też przechodzi do poglądów i koncepcji hybrydowości (w ramach teorii postkolonialnej) u Homiego K. Bhabhy – ten przeskok wydaje mi się zbyt nagły, choć samo włączenie nowoczesnych metod kulturoznawczych do instrumentarium pracy jest inspirujące. W analizie wybranych sześciu tekstów z lat 1913-1934 autorka wykazuje konsekwencję i niezmordowaną walkę Zweiga o uznanie miejsca społeczności żydowskiej w społeczeństwie niemieckim jako równoprawne; obszernie cytuje kluczowe fragmenty tekstów będących polemiką do antysemickich treści prasy; docieka podobieństw i wszelkich nawiązań esejów do treści wczesnych nowel. Przytoczone cytaty służą rzetelnej rekonstrukcji samoświadomości i wyborów Arnolda Zweiga. Z lektury wyłania się obraz pisarza zawiedzionego hermetycznością a przede wszystkim wrogością Niemców, uwiedzionego przez ideę syjonizmu, pozostającego wiele lat w kręgu zwolenników w

współpracowników Martina Bubera. Ponad wszelką wartość wywodu tego rozdziału ma on też istotną wartość poznawczą i rzuca nowe światło na autora, który w 1933 wyemigrował do Palestyny, ratując się jak sam pisał przed nadchodzącym „średniowieczem".

Rozdział czwarty, jedyny nieposiadający podrozdziałów (s. 267-284) obrazuje na przykładzie dwóch utworów, których pierwotne wersje zostały przez pisarza zmienione, ewolucję jego postawy wobec I wojny światowej – od postawy afirmatywnej, co było charakterystyczne dla dużej części środowiska intelektualistów niemieckich, po zdecydowane odrzucenie i radykalną krytykę. Zmianie uległy założenia fabuły oraz język opowiadań. Badaczka ukazuje te zabiegi formalne jako wyraz dojrzałości twórczej Arnolda Zweiga i niewątpliwie z tego powodu zdecydowała się włączyć je do pracy, gdyż stanowią zarówno tytułowe świadectwo swoich czasów jaki i eksperymenty z formą noweli.

Pracę kończy zapowiadana we wstępie analiza lingwistyczna (s. 285-306), odwołująca się do etnolingwistycznej koncepcji szkoły lubelskiej (W. Czachur, W. Pisarek, R. Grzegorczykowa) i oparta o definicję językowego obrazu świata Jerzego Bartmińskiego. W badaniu autorka sięga po metodę analizy dyskursu DIMEAN autorstwa Ingo Warnke i Jurgena Spitzmüllera zakładającą analizę płaszczyzny trans- i intertekstualnej oraz analizę uczestniczących w dyskursie aktorów pod kątem ich postawy, roli jaką w nim przyjmują i medialności. Oparte o korpus 46 esejów badanie dobitnie pokazuje koherentność poglądów Zweiga wyrażającą się w języku. Przeciw brutalności i wulgaryzmowi antysemickich pamfletów stosuje w sposób przemyślany wyważone przymiotniki i rzeczowniki, jako motyw przewodni przyjmując kolokację „niemieccy Żydzi". Autorka przekonująco podsumowuje wyniki tej analizy w polskim streszczeniu pracy „Zweig konstruuje tym samym w swoich esejach obraz niemieckiego Żyda, który niemiecką i europejską kulturę nie tylko namiętnie recypuje, ale ponadto, jako żydowski obywatel wzbogaca tę kulturę swoim artystycznym geniuszem i talentem, które zawdzięcza trwającym od epok kontaktom z różnymi europejskimi narodami." (s. 350). Nie sposób się z tą oceną nie zgodzić, poparta jest bowiem wręcz akrybiczną pracą źródłową.

W strukturze pracy zaskakuje brak ramowego zakończenia, scalającego wszystkie wątki podjęte w tej wyczerpującej pod względem treści i obszernej dysertacji. Co prawda

każdy z rozdziałów został przez badaczkę podsumowany wnioskami, przy tym rozdział piąty jako jedyny zakończony jest podrozdziałem „Schlussbemerkungen/Uwagi końcowe" (5.6, s.306). Budzi to oczekiwanie symetrii i ujęcia wniosków w poprzednich rozdziałach w ramy formalne. Jednocześnie odnosi się wrażenie, że uwagi kończące ostatni rozdział, są wiążące dla całej pracy. W takim przypadku są one jednak nieproporcjonalnie krótkie.

Podejmując ważny i trudny temat interpretacji twórczości eseistycznej i nowelistycznej niemiecko-żydowskiego pisarza Arnolda Zweiga badaczka zapoznała się z imponującą ilością utworów Zweiga, opracowań i tekstów źródłowych. Bibliografia (s. 307-328) wymienia tych ostatnich ponad 500 – są to źródła reprezentatywne dla podejmowanych tematów, zarówno opracowania klasyczne jak i te najnowsze. Stąd praca jest solidnie umocowana w przedmiotowym piśmiennictwie, a autorka swobodnie posługuje się terminologią właściwą dla poszczególnych działów pracy. Przy szerokich interdyscyplinarnych kontekstach pracy, skłaniających do dygresji, łatwo jest utracić narracyjną ciągłość, badaczka tego błędu nie popełniła. Przedstawiona rozprawa pozostaje spójna. Przed przygotowaniem rozprawy do druku konieczna jest jednak weryfikacja pracy. Pierwsza uwaga dotyczy doprecyzowania tytułu pracy, by w pełni zapowiadała ona zawarte w niej treści, co ważne jest z racji efektywności ich upowszechniania. Druga zawarta jest w wyrażonych powyżej zastrzeżeniach do podziału treści i dotyczy lepszego wyeksponowania wniosków. Jest też niewielka ilość błędów literowych/edytorskich, które należy poprawić: literowe błędy na stronach 25 (powinno być: Bertolt Brecht), 98, 181, przekłamanie na stronie 122 Vorteil/Vorurteil. Korekty wymaga zapis daty życia Fryderyka Wilhelma Marra – 1919-1904 –, na stronie 199. Myślę też, że rozpoczęcie czterech kolejnych zdań od słowa „Zweig ..." na str. 208/209 nie jest zamierzone, podobnie jak dwukrotny zapis „Wilhelm der II" na stronie 277. Poprawy wymagają jeszcze wyrażenia „auf der materielle Unterlage" na stronie 255 i „erfasst lässt" w cytacie J. Bartmińskiego na stronie 288. Istotne by ujednolicić też zapis przypisów, zwłaszcza przy cytowaniu wielokrotnym tej samej pozycji.

Przedstawiona rozprawa doktorska w swym założeniu i realizacji jest świadectwem badawczej pasji autorki, jej erudycji i rzetelności naukowej. Samo sformułowanie celów pracy wynika z bardzo dobrego rozpoznania literatury podmiotu i przedmiotu i jej suwerennego oglądu. Dążenie do włączenia się do dyskursu poświęconego twórczości Arnolda Zweiga poprzez sformułowanie dobrze ugruntowanych nowatorskich wniosków potwierdza samodzielność naukową opolskiej badaczki. Na

podkreślenie zasługuje styl narracji, pozwalający na zachowanie równowagi między oczywistą dla tekstów naukowych obiektywizmem i abstrakcyjnością a jednoznacznym określeniem własnego stanowiska naukowego. Praca napisana piękną niemczyzną jest cennym źródłem badawczym w całym kręgu języka i kultury niemieckiej. Pogłębia przestrzeń refleksji naukowej nad życiem i twórczością Arnolda Zweiga, wzbogaca wiedzę o jego drodze twórczej i publikacjach z okresu przed, w trakcie i po Wielkiej Wojnie. Nade wszystko zaświadcza o intensywności refleksji pisarza na temat własnej sytuacji autora żydowsko-niemieckiego, a przez ten pryzmat roli twórców pochodzenia żydowskiego w niemieckim społeczeństwie większościowym. Wagę konstatacji Zweiga, zawiedzionego brakiem szans i zacieśniającymi się ograniczeniami i represjami, których eskalacja miała nastąpić w czasach III Rzeszy przez ogłoszenie ustaw norymberskich (1935)., a zbrodnicze apogeum stanowiły postanowienia Konferencji w Wannsee (1942), należy oceniać właśnie z perspektywy społeczno-historycznej. W kilku bezpośrednich komentarzach autorka pracy trafnie eksponuje współczesne przełożenia dyskursu hybrydowości i wskazuje za Zweigiem na zjawisko amalgamacji rasowej.

Wobec powyższych uwag, stwierdzając samodzielność, świadomość metodologiczną, dojrzałość argumentacji i wysoki poziom merytoryczny przedłożonej pracy stwierdzam, że recenzowana rozprawa spełnia warunki określone w art. 13 ust.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. *o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (tekst jedn. DZ. U. z 2017 poz. 1789 z późn. zmianami) i wnioskuję o dopuszczenie pani Agnieszki Klimas do dalszych etapów postępowania awansowego w przewodzie doktorskim na stopień doktora nauk humanistycznych.

Joanna Łaniewska-Woźniak